

רבות היה דייר אצל הורי. שנים ארוכות התגורר בביתנו עם משפחתו. בזמן מלחמת העולם הראשונה העמידו לרשותו ולרשות משפחתו דירה מרוהמת באופן מושלם. בכל הוא השתמש ונהנה בחילום, אנחנו שהינו באותה תקופה בוינה. אחרי תקופת העדרות רבת שנים, אחרי שובנו לבוריסלב, דרשנו להחזיר את הדירה עם הרהיטים וכל מה שהשארנו בה. לצערנו כל מה שהיה בדירה היה הרוס לגמרי. הורי לא באו אליו בכל טענות בעניין זה, הם נשארו הלאה דיירים שלנו בבנין אחר. אותו שטראוב עצר אותי בהתחלת הפוגרום החמישי בן ארבעת השבועות. בצעקות רמות הוא קרא לאנשים שיעזרו לו לעצור אותי ואת הילדה על המקום, הוא צרח, קרא - אנשים, עצרו אותה, היא יהודיה, ברחו מהגיטו, הורידה את הסרט כדי שלא יכירו שהיא יהודיה! פחד נורא תקף אותי, חששתי שיעצרו אותי יחד עם הילדה, אך הודות להשגחה העליונה הצלחנו לברוח. בבאלה מקרים של סכנה צמחו לנו כנפים על זרועותינו. חסרי נשימה נפלנו לתוך השיחים בסביבה, אשר לא סרבו לתת לנו מחסה. באזני צלצלו עדין צעקותיו של שטראוב, שיעצרו אותנו. קשה היה לי להאמין שהחזיר להורי הטובים בכפיות טובה כזו תמורת מגורים חנם במשך שנים רבות בבתינו שלנו. אחי שמואל היה מיואש. המחשבה שהוא עלול לאבד אותנו מלאה אותו אימה. הוא חפש בכל מקום היכן אפשר להסתיר אותנו. הוא ידע היטב שפעם אחת, במשך האקציה החמישית, ניצלנו בנס וברגע האחרון הצלחנו לברוח, כאשר כנופית שודדים הובילה קבוצת יהודים אומללים לאבדנם. הייתי כל כך קרובה עם הילדה, שעד היום היא זוכרת את הארוע הזה. אחי שמואל, בחפשו בכל מקום מחבוא עבורנו, על מנת להשמר מן האויב, פגש במקרה מכרה ותיקה שלנו, פולניה, גב' טרנבסקה, אשר התגוררה לפני שנים מספר עם משפחתה בשכנות קרובה לנו, ברח' פנסקה. משיחה עם הגב' טרנבסקה נודע לו, שעכשיו היא גרה בפוטוק גורני, לא רחוק מהגיטו. במלים קצרות הוא הציג בפניה את מצבנו הטרורי, של אנשים הנרדפים עד חרמה, והציע לה שתטפל בבתי סמלה תמורת פצוי מתאים. הוא הבטיח לגב' טרנבסקה שהיא יכולה להחזיק אותה בביתה בלי חשש, כי היא לא מזכירה במאום ילדה יהודיה, היא בעלת עינים בהירות ושיער בהיר. גב' טרנבסקה הסכימה על המקום לטפל בקטנה שלנו, דבר ששמח אותנו מאד, האפשרות למצוא לילדה מקום בטוח. היו אלה ימי נובמבר

קרים, אחי ברצותו להשביע את רצונה של הגב' טרנבסקה אפילו הביא לה עצים להסקה, עשה את הכל לטובת הקטנה. לצערנו, כעבור כמה ימים היא החזירה את הקטנה, בהסבירה שהיא חוששת לחייה, היות והשכנים שראו את סטלה הודיעו פה אחד שיש לה עיניים יהודיות טרגיות. הקור המקפיא של נובמבר והגשמים והשלגים שירדו בשפע לא אפשרו לנו לחפש מחסה ביער הקרוב, בין שיחי היער. אחי שמואל, כמגיני ומיטיבי היחיד, עשה את כל המאמצים על מנת לעזור לנו במצבנו הטרגי. הוא הכיר משפחה פולנית מסוימת בשם רצ'ק, שהתגוררה ברח' קשיז', גם כן לא רחוק מהגיטו. ממחבוא בגיטו העביר גיסי הרבה חלקי אופניים ועוד כל מיני דברים יקרי ערך, והועיד אותם למשפחת רצ'ק תמורת קבלת מחסה בביתם. ביום היה על כולנו לשבת במרתף ביתם, ובלילה לשים את פנינו לחדר קר וריק על מנת להשאר שם עד עלות השחר. בתחילת שהותנו אצל משפחת רצ'ק ישבנו במרתף בשלושה, דהיינו גיסתי בלינקה, אני וילדתי. את אחי שמואל חיובה עבודת כפיה היומיומית ללא תמורה. אחרי העבודה הוא היה חוזר לבית רצ'ק כדי לחלוק את גורלנו. בריאותה של בתי סטלה היתה אז רופפת מאד; הילדה השתעלה כל הזמן, תנאי החיים הגרועים והמאבק הקשה בגורל של ילדה יהודיה ערערו את בריאותה. כאשר בעלי הבית שמעו את השעול המתמיד שבקע מן המרתף הם סרבו לתת לנו מחסה. רק מאוחר בלילה היה מותר לנו לבוא לביתם על מנת ללון בחדר הקר והריק. חלום בלהות שלא ישכח של שנות הכבוש: הנדודים היומיומיים עם הנץ השחר, הערת הילדה החולה המותשת כדי שתקום במהירות מרצוצה, הלבשתה במהירות ויציאה משותפת אל שיחי היער ליום שלם של תלאות בקור וברעב. הקור חדר לעצמותינו, אי אפשר היה להחזיק מעמד יום שלם במצב עמידה, שעות ישבתי על האדמה העירומה והקפואה כשהילדה עלי ואני מחממת אותה בגופי. השעות עברו בעצלתיים, נראו כאילו אין להן סוף, כל יום כזה שחלף נראה לנו כיובל. כל יום עם הגיע שעת הדמדומים, אך טרם הגיע הלילה, הילדה בקשה והתחננה: "אמא'לה! אני כולי מאובנת, אני כבר לא יכולה להניע את רגלי, בואי כבר מכאן!" תמיד הרגעתי אותה בקול חרישי - סבלנות אהובתי, אסור לנו עדין לצאת, עד שלא יהיה חושך גמור, כדי שישתיר אותנו בפני המוות.

התחלקתי עם ילדתי במחשבותי, לא הסתרתי בפניה את מצבנו הטרגי. נדודינו מעלות השחר ועד ירידת הלילה ארכה ארבעה שבועות מלאים. היו ימים בהם מקפידים שנדמה היה לנו שלא נחזיק מעמד עד הלילה, על מנת להכנס למעון של בני אדם. כאשר היינו חוזרות שתינו מן היער, חצי מתות, מאובנות - הדרך הובילה ליד כמה משקים מגודרים - הכלבים קבלו את פנינו מרחוק בנביחות, ילדתי, מפותחת מבחינה שכלית מעבר לגילה בגלל הסבל, העירה במלים הלא נשכחות: "אני מקנאה בכלבים, כי יש להם מלונות, ולנו אסור להיות בדירה".

אחרי הפוגרום הנורא שארך ארבעה שבועות, אשר גמר אותנו מבחינה מורלית וגופנית, כאשר חזרנו לגיטו ראיתי כמו בחלום בלהות: קירות ורצפות הרוסים, שבורים ואפילו מנותצים בחפוש אחרי קרבנות. בכאב לב נודע לנו, שרק חלק קטן מהיהודים נשאר בחיים בגיטו - כל פוגרום, כל אקציה הקטינו ביותר את אוכלוסית הגיטו. כשהייתי בקשר עם אחי שמואל, מגינר ומיטיבי היחיד, הבעתי את חוסר התוחלת במצבנו הטרגי, וכי לנו, אחרוני היהודים בגיטו, נחכה אותו גורל שפגש את כל היהודים שנכחדו קודם לכן. אחי שמואל התוודה בפני על מחשבה המקננת בו כל הזמן, בקשר לבעית בטחוננו. ובכן, הוא מכיר איזה אוקראיני צעיר מהכפר ביסטשיצה. אותו איכר צעיר היה בא לעתים קרובות, לפני הקמת הגיטו, לרח' פנסקה, שם שני אחי, מרק ושמואל, ניהלו חנות גדולה לממכר אופניים וחלקים להרכבת אופניים. כן היה שם בית מלאכה למסגרות מכנית שעבר לבעלות שני אחי לאחר מות האב. כל זה היה ממוקם בבית קומות שהיה בבעלותנו וכבנה על ידי הורר לפני מלחמת העולם השנייה. שם אותו בעל בית כפרר היה המן. בשמעו שם זה, ייחס לו משמעות מיוחדת: בהיסטוריה היהודית המן רצה להשמיד את היהודים; אותו המן דבר על הצלת היהודים מכליה על ידי הסתרתם אצלו בכפר, אבל היה צריך להביא בחשבון תמורה הולמת. בעל הבית הכפרר המן היה אפילו אצלנו בגיטו, על מנת לרכוש משהו מחלקי האופניים שנשארו, והבטיח שיבוא בקרוב שוב אלינו כדי להסדיר עם אחי שמואל את העניין המתיש של החבאתנו. אני ובתי הקטנה סמלה היינו צריכות להיות הראשונות תחת חסותו. אחי שמואל סבר, שהגיע כבר הרגע האחרון, שמצבנו מסוכן מאד ובהמשך שהותנו בגיטו אנו מסכנים את חיינו, ועליו לפעול

על מנת להציל אותנו ממוות. בלי להתמהמה הופיע אצלנו בגיטו האיכר המן, אחי נשא ונתן אתו, אני ובליונקה לא השתתפנו בשיחה. לשמחתי נודע לי מאחר שהענין הוסדר באופן חיובי, הלא יקח על המקום כמה זוגות אופניים שהיו ברשות אחי, ואחר כך עליו להופיע ללא דחוי על מנת לקחת קודם אותי וכעבור כמה ימים את ילדתי סטלה. הסכמתי לכל, רק כדי לברוח מגיהנום הגיטו.

היה זה ינואר שנת 1943, החורף בפולין בעיצומו, הקור והכפור הקשו את האדמה, כאשר יחד עם האיכר המן, חלק ברכיבה על זוג אופניים אחד והרבה בהליכה ברגל, הגענו לכפר ביסטשיצה, המרוחק למדי מבוריסלב. אשת האיכר, סטפה, קבלה אותי בלבביות וכבדה אותי בארוחת ערב מאוחרת. משיחה עם האיכרים קבלתי את הרושם, שהם יכולים לתרום להצלת יהודים בודדים, כמובן תמורת תשלום הולם. בימים הראשונים לשהותי בביסטשיצה הייתי נוכחת, בשעת לילה מאוחרת, בהיותי בדירת האיכרים המן, בזמן הבאת ופריקה החפצים מהעגלה שהאיכר הביא מגיטו בוריסלב, בזמן חיסול דירתנו. זכור לי איך בכאב לב התבוננתי בחפצים שהיו פעם שייכים להורי. היו שם מערכות יפהפיות של מצעים, לבני נשים וגברים, בגדים, סוודרים ודברים רבים אחרים. זכור לי שמהמסגרות של צילומים גדולים ניבטו אלי פני הורי, המון צילומים משפחתיים שאחי שמואל מסר למשמרת. עלי כל זה עשה רושם מדכא, היתה לי הרגשה שאני נפרדת מזה לתמיד, לכל ימי חיי. אחרי שאני ואחי עברנו את השואה ההיטלראית, אחרי ההארועים המעצזעים, היינו כאילו חרשים ומחוסרי הכרה כשלא דרשנו להחזיר דבר, למרות שהם הרחיקו אותי מהם בצורה כה אכזרית והעמידו אותנו בסכנת מוות בטוח מידי הבריונים ההיטלראים נושאי המוות. השארנו אצל משפחת המן את כל הדברים שלנו שהאיכר הצליח להביא ולנו עצמנו לא נשאר דבר, אחרי שזכינו שוב בחירות היינו מאד עניים ועירומים כעבברי כנסיה. אבל עכשיו לעניננו.

התחלקתי עם האיכר בחששותי ותדהמתי, כי בין הדברים שהביא היתה צריכה להיות גם בתי סטלה שנשארה בינתיים בגיטו. האיכר הרגיע אותי בהבטיחו שתוך כמה ימים הוא יקח את סטלה מהגיטו, ובינתיים היה נמצאת בטפולה המסור של גיטתי בלינקה. זרזתי אותו ובקשתי שירמהר להביא את הקטנה שלי, בידעי שאחי עם בלינקה שואפים

כמה שיותר מהר לעזוב את הגיטו המסוכן על מנת ללכת למחנה עבודה שהוקם אחרי האקציה החמישית במרץ 'ניצח בבנינו לימנובי. בהכרח תכנית זו של אחי, אשר שתף אותי בה, ידעתי שאחי 'קודם כל שואף למקם אותנו במקום בטוח בגלל הילדה, אשר עמדה בשורה הראשונה של הסכנה. הוא ובלינקה חשבו על שהות קצרה במחנה העבודה כדי שבמידת הצורך, בהיותם בקשר מתמיד עם האיכר המן אשר נהג לבוא באופן קבוע לבוריסלב, לעזוב את מחנה העבודה ולמצוא מחסה בכפר.

לשמחתי הרבה כעבור כמה ימים האיכר מלא את בקשתי, בהביאו בעגלה, עטופה ומכוסה בקש, את ילדתי. שמחתי בה כאילו זכיתי בה מחדש. מאותו רגע הירינו תמיד יחד, ביום ובלילה. מקום מחבואנו ביום היה אסם ליד האורווה. באסם היה הרבה קש. מתחת ליצוענו היה קש, ומעלינו הירינו מכוסות בשמיכה שהבאנו מבוריסלב. בחוץ היה חורף עז, שלגים וכפור הקפיאו את האדמה, אנו המסתתרות באסם התבוננו מבעד לחרכים הצרים בין הקרשים בנוף קטן ודל שהצלחנו לראות, כמה עצים מכוסים בשלג וקטע קטן של אדמה קפואה ומושלגת. כך חלפו ימים ושבועות. לעתים קרה שהגב' סטפה המן היתה לוקחת אותנו בשעת לילה לבית, כדי להתרחץ ולהסתרק, ואחר כך שוב לחזור למסתור שלנו. מזון היתה הגב' סטפה מביאה לאסם פעמיים או שלוש פעמים ביום, בהתחלה אכלנו בתיאבון רב, הירינו מורעבות, בגיטו גם תמורת כסף רב אי אפשר היה להשיג כלום, הארים הוקירו רגלם מהגיטו, פחדו להכנס למקום זה שהיה אסור עליהם. ימינו באסם חלפו לאט מאד, דומים זה לזה כתאומים, כשתי טרפות מים.

כך עבר עלינו ינואר שנת 1943. בפברואר 1943, בזמן העדרנו, פרצה בגיטו האקציה הששית. כאשר הגב' סטפה ספרה לנו על כך, אפף את לבי עצב כבד, במחשבותי ראיתי תמונות מזעזעות מן הגיטו, ראיתי את דמויות אחרוני אלה שנלקחו ונועדו למות. בשיחה עם הגב' סטפה היא נתנה לנו להבין כמה היא ובעלה טובים אלינו בזה שהם מסתירים אותנו אצלם ומצילים את חיינו, לעתים קרובות היא הזכירה את הארועים המוכרים והזכורים מזמן הפוגרום ושאלה האם בחדש פברואר, בו שולט הכפור והשלג, הירינו יכולות למצוא מחסה בחוץ, ביערות או

בין שיחי היער, בהוסיפה שדבר זה אינו בא בחשבון. במשך שורת שרחות ופגישות עם מארחי הבינותי בכאב לב וצער עמוק שהם לא לוקחים בחשבון את המון הדברים שקבלו במתנה, כי אם דברו על דולרים וזהב, אשר לצערי לא היו ברשותו של אחי האציל והטוב. בשמעי גרסאות דומות הבינותי כמה שברירית וזמנית היא שהותנו בכפר, תארתי לעצמי שיום אחד מארחי יגידו - די, חזרו לבוריסלב לגיטו. כאשר הוזכר הגיטו הרגשתי בצפרניו הקרות של המוות, בקשתי מאלהים מוות טבעי על המקום, העיקר לא ליפול לידי הרוצחים ההיטלראים. בהביטי על ילדתי התמרמה ששחקה בקני קש, העמידה אותם בשורות, אחר כך הרסה והעמידה שוב, שוכנעתי את עצמי כי עלי להלחם, אולי אלהים יעזור, עד הנצחון.

באווירה קודרת זו ובחוסר בטחון יומיומי חלף זמן רב - כמעט שלשה חדשים. תמיד שאלתי את הגב' סטפה לתאריך והשעה.

פעם אחת בסוף מרץ, בשעות הצהריים, נכנסה הגב' סטפה אלינו לאסם, נרגשת ומבוהלת, וספרה שהגרמנים נמצאים בכפר ביסטשיצה ועורכים בקורת בבתים ובמשקים, על כן עלינו לעזוב ללא דחוי את המסתור שלנו ולרוץ ליער הקרוב. היא הצביעה בידה איפה הם נמצאים, זרקה עלי אפודת פרווה ישנה של חמותה, צוותה עלי להלביש מהר את הילדה, לא השאירה לי אפילו זמן לקשור את שרוכי נעליה, רק האיצה בנו לברוח. מבוהלות ומלאות חרדה עזבנו את האסם ורצנו לכוון אליו הצביעה הגב' סטפה. רצה המקרה ובמרוצתנו פגשנו איזה איכר וגרזן בידו.

התאבנתי מרוב פחד בראותי את המוות מול עיני. האיכר עצר אותנו ושאל באוקראינית - מנין אתן ומה אתן עושות כאן? אתן יהודיות? - ברצוני להנצל ספרתי מהר מה שרק עלה בראשי, שברחנו מהגיטו ועכשיו אני רוצה שוב לחזור לשם עם הילדה. הוא שוב שאל בקול מאיים, שהוא מכיר את האפודה ששרכת לגב' המן הזקנה, ומאיפה היא הגיעה אלי? סיפרתי שהאיכרה הזקנה, בראותה אותי בדרך רועדת מקור, נכמרו עלי רחמיה ונתנה לי אותה. רציתי להפטר מאותו ברנש ועלה על דעתי הרעיון לבקש ממנו חתיכת לחם, כי דבר לא בא אל פי הקטנה מאז אתמול. שמחתי כשהוא ענה שהוא נכנס הביתה להביא לחם. כשנעלם מעיני זרצתי את הילדה לרוץ כמה שיותר מהר. תוך כדי ריצה הילדה איבדה נעל שלא הספקתי לשרוד, כי

הגב' סטפה האיצה בי לברוח מהר. עם רגל אחת בנעל והשניה יחפה על האדמה הקפואה היא רצה במהירות לכוון היער. הגענו לעץ הקרוב כשאנו רועדות מקור ומפחד. בעמדי כך עם הילדה, מוסתרות תחת עץ גדול, החלטתי לחכות לרדת העלטה ולחזור למשק של משפחת המן.

כאשר הלילה ירד לגמרי יצאתי מהיער בהחזיקי ביד הילדה, ולחרדתי הגדולה נוכחתי שבשום אופן לא אצליח למצוא את הבית, אם כי לא פעם, בצאתנו מהמחבוא, ניסיתי לחרוט בזכרוני את צורתו על מנת שבמקרה הצורך לא יהיה לי קושי למצוא אותו. בחפשנו את הבית נגשתי עם הילדה לכל מיני משקים כפריים רק על מנת להכיר באמת המרה שזה אינו הבית. כשהתקרבתי למשקים זרים התנפלו עלינו כלבים בנביחות אימים, כשגרמו לבעלי הבית לצאת החוצה. בחפזנו ופחד ברחנו מהר, כדי שאיש לא יבחין לנו. הייתי מודעת לכך שאך לשוא חפשי אחרי הבית המוכר, היתה לי הרגשה כאילו האדמה בלעה אותו.

האורות בחלונות בתי הכפר כבו, הבינותי שהשעה היא שעת לילה מאוחרת. כאשר רצנו נרגשות בחפזים אחרי הבית האבוד מסביב לכפר, בהחנתי במרחק מה מהכפר חלקת אדמה גדולה מכוסה בערימות שחת. נזכרתי בתמונות מן העבר הרחוק המאושר, כאשר בעודנו ילדים היינו נוסעים עם ההורים לחופשת הקיץ לכפר. שם הסבירו לי שהכפרים מחביאים שם בחורף תפוחי אדמה, שלא יקפאו בגלל הכפור. כל הערימות היו דומות זו לזו כתאומים, הבינותי שאם אכניס את הילדה תחת ערימה אחת יחד אתי, על מנת שעם הנץ השחר אצא לחפש את הבית המוכר, לא אדע לאחר מכן תחת איזו ערימה השארתי את הילדה, ותוצאות מעשה זה יכולות להיות גורליות. בחפזינו אחרי ערימה מתאימה הגענו שתינו עד הכנסיה, בשביל האוריינטציה בחרתי בערימה הקרובה ביותר לכנסיה ונכנסנו מתחתיה. בפנים היה קש, השכבתי את הילדה על הקש, הקטנה היה עיפה מאד ונרדמה מיד מותשת מהריצה הממושכת. אני עצמי נשארתי ערה ומדי פעם זחלתי מתחת לערימה לראות אם כבר מאיר היום. לבסוף ראיתי שבחוש מתחיל להאפיר, זחלתי החוצה מהמחבוא כשאני משאירה את הילדה הישנה תחת הערימה. בריצה נואשת התחלתי לחפש את הבית המוכר.

עם זאת הבחנתי בחשש גדול שהיום מתחיל להאיר לאטו ועלי להחליט מהר מה יש לעשות, כי אין טעם בחפזים נוספים. על כן יש לדפוק בדלת הבית הראשון שיקרה בדרכי ולשאול על בית 'משפחת המן'. דפקתי בדלת הבית הקרוב ביותר אלי, כשאני מפקידה את גורלי ביד ההשגחה העליונה. לקול דפיקותי ניצבה על סף הדלת אשה ששאלה אותי אם אני היא אותה רוכלת הנפט הבאה באופן קבוע. כהרף עין הבינתי שעלי להציג את עצמי כרוכלת הנפט. פניתי אליה בשפה האוקראינית כשאני שואפת בכל נפשי שלא תבחין שאני יהודיה. למזלי היא לא הכירה מי אני ובידה הצביעה על בית שניצב לא רחוק, רק בעמק ולכן לא הבחנתי בו. רצתי במהירות האפשרית בכוון שהצביעה עליו וכשהגעתי לחלון דפקתי בשקט. בחלון הופיעה הגב' סטפה, מנומנמת וכאילה מתפלאת לראות אותי כשהיא שואלת בקול רגוע איפה הייתי כל הלילה. עניתי שולסבלותי וחוויותיו נוספה עוד אחת, זו של אתמול, ספרתי לה לפי הסדר את כל המאורעות שקרו לי מהרגע שצוותה עלינו לעזוב את המחבוא הקבוע שלנו מחשש שהגרמנים יעשו חפוש בכפר. מסרתי בדיוק איפה התבאתי את ילדתי ובקשתי אותה שתביא אותה מיד. באותו רגע קריטי בלתי נשכח, כמו לא פעם כאשר נגענו בנושא השמדת העם היהודי בידי ההיטלריזם, מענה הגב' סטפה שזוהי נקמה מהשמים ביהודים האשמים בצליבת ישו. כאשר ראיתי את סטלה שלי בחברת הגב' סטפה, תמיד שולטת בעצמה, מוכנה לקרב, הערכתני בה את גודל המעלות של אופיה בהיותה עוד בגיל הילדות. בלוותה אותנו לאסס, המחבוא שלנו, נגעה הגב' סטפה בנושא התחבאותנו בכפר, בציונה שעבור החבאת, החזקת והצלת יהודים ממוות צריך לקבל שכר נדיב. הקשבתי לכל מה שאמרה בשקט, כשאני מבקשת דבר. מצמן היתה לי הרגשה שימי שהותנו ומסתורנו בכפר ספורים. בסוף נאומה הוסיפה, שנתכוון מבחינה מוסרית לדרך ארוכה המחכה לנו, ללכת ברגל לבוריסלב. אחיו של האיכר, נער צעיר שהכיר את הדרך, היה אמור ללוות אותנו לבוריסלב. הגב' סטפה כנראה הרגישה שהיא עושה לנו עוול גדול בשלחה אותנו בחזרה לגיטו לאבדון. היות והיא הכירה בדיוק את מקום מחבואם של אחי הבכור, גיסתי ואם גיסתי - האיכר המן הכיר גם את אחי מרק לו עזר להסתיר את בתו הקטנה אניטה - בהיותו קשור אליו בענין הילדה ידע האיכר היכן מסתתר אחי עם בני משפחתו.

לפני שיצאנו מסרה לנו הגב' סטפה את הכתבת של מקום מחבואו של אחי,

בהוסיפה שאולי זה יביא לנו תועלת.

בשעת לילה מאוחרת, כאשר הכפר היה שקוע בשינה עמוקה, יצאנו רגלית לדרך.

היה סוף מרץ שנת 1943, היה קר מאד ונשבה רוח נוקבת. אפופה במחשבות קודרות

לא שמתי לב למזג האוויר הגרוע; נדמה היה לי שהנה מובילים אותנו למותנו.

בהחזיקי ביד הילדה הלכנו בצעד מהיר בדממה. הקטנה באומץ התאימה את צעדיה

לצעדי אך היו רגעים שהאיטה בבקשה - אמא'לה, לא כל כך מהר. כך הלכנו כל

הלילה בלי לנוח. השעה היתה 8 בבקר כשיצאנו מדרכי היער למרז'ניצה, פרוור

במבואות בוריסלב. אז אמר לנו המדריך שלנו באוקראינית - להתראות - וחזר

לדרכו. עברנו את בניני לימנוב, שם היה מחנה העבודה של יהודי בוריסלב

והסביבה. כשעברנו במקום הזה בלי הסרט המזהה את מוצאנו, חמקנו בפחד מאותו

מקום כשאנו שמות פעמינו לכוון גרשו פוטוק גורני.

בלב כבד עברתי את גבול הגרשו כשאני מתבוננת סביב. בתים ריקים והרוסים

בלי אנשים. במקום שקודם היתה צפיפות איומה עמדו עכשיו בתים ריקים וללא

חיים. תחת הרגלים זכוכיות מחלונות מנופצים. מוות ושממון מכל עבר. פניתי עם

הילדה לכוון הבית בו גרתי עם משפחתי בהתחלה עם הקמת הגרשו. מצאתי שם עוד

הרבה פריטים מהרהוט שלנו, אך האנשים שפגשתי - זו כבר לא היתה משפחה, כי אם

אוסף ניצולים שנשארו אחרי האקציות שמהן בינתיים כל אחד ניצל לחוד. בשיחות

אתם שמעתי על הצלתם המקרית והיוצאת מן הכלל, ואחוזה אימה חשבת שאני חולמת,

שפשפתי את עיני בחשבי שזה כבר לא מהעולם הזה. בין הניצולים פגשתי דויד שלנו

לשעבר מרח' פנסקה, מר אמס. לא רציתי לשאול אודות אשתו ושני בניה, בעצמו ספר

מי מלא ראשו שמשפחתו חלקה את גורל כל הקהילה היהודית. היו שם עוד כמה נערות

צעירות ואשה צעירה אחת אשר נגשה אלי והתחילה לספר לי בהתרגשות שהיא אם רעה,

ברחה מהפוגרום בהשאירה ילד בן שנה בבית. היא האשימה את עצמה בפחדנות, שהיא

פחדת מהמוות, האשימה את כל העולם מחוסר הרגישות והאדיש לעוול הנורא. לא

יכולתי לשמוע יותר, ברחתי עם הילדה לדירה אחרת בתקוות השוא לא לשמוע כל כך

הרבה דברים נוראים שהשפיעו עלי באופן רצחני. כאן נפלתי מן הפח אל הפחת, פגשתי באותה דירה אשה צעירה אחת, אמא לשני בנים קטנים, אשר במאבקה עם גורלה המר התחבאה יחד עם הילדים בכל האקציות, בתנאים קשים, בצפותה לנס אשר לא הופיע. היתה הרוסה לגמרי ומיואשת, בראותה את הקץ המתקרב, רק רצתה מאד שלפחות אחד מילדיה ינצל, על מנת שיוכל לספר לאביו, המגורס לצבא האדום, את הקורות הטרגיים של משפחתם ושל כל היהדות. למרבה הצער כולם נכחדו מידי הרוצחים ההיטלראים בעת חיסול הגיטו באביב שנת 1943.

אני, אחרי שעברתי את הכבוש ההיטלראי, בהיותי מחויבת מוסרית לגב' קמרמן ז"ל, כאשר פגשתי את בעלה לאחר שובו מרוסיה, מלאתי את בקשתה האחרונה. ללא דחוי הודעתי לאחי שמואל, שאני וסטלה כבר נמצאות בגיטו. מיד אחרי העבודה בא אחי לגיטו כדי להתראות אתי ועם הילדה. הוא הצטער מאד לראות אותנו בגיטו. הוא פנה לכל האנשים בגיטו שיעזבו כמה שיותר מהר את הגיטו, שרפשו מחסה ביערות, בבונקרים, בצד הארץ, הכל לפי האפשרויות. אלי הוא פנה ואמר, שהיות וכבר אין לנו אמצעים כספיים לחפש מחדש מקום מסתור, כי את כל מה שהיה לנו נתנו לכפרי מביסטשיצה שהתנהג כאופן נקלה אחרי ששדד אותנו מכל רכושנו וזרק אותנו כטרף לגורל היהודי הנורא. אני שתפתי את אחי בתקווה אליה נצמדת, היות והיה ברשותי פתק עם כתבת מקום המסתור והשהיה של אחי הבכור מרק עם בני משפחתו. הבעתי את התקווה שאוכל להשאיר שם את אחי סטלה ואני עצמי אלך למחנה בו שוהים גם הוא ובלינקה. בינתיים השהות בגיטו היתה עבורי חלום בלהות, האנשים אתם נפגשתי היו מאד עצבנים, קשובים לכל תנועה בחוץ, קראו למנוסה מהירה, חיו מרגע לרגע באי ודאות גדולה וחששו כמה שיוכל להביא הרגע הבא. הרגשתי שאותם כמה ימים שעברתי באוירה כזו בגיטו שוברים אותי מבחינה מורלית. החלטתי לצאת עם הילדה להורודישק' לאחרי מרק, שהיה תחת חסותה של הגב' שישלק. היתה זו עבורי משימה מאד לא נעימה, כי פירוש הדבר היה להעמיס את אחי על אחי שיחזיק אותה במחבוא שלו. הייתי מוכנה לשאת בכל אי נעימות אישית במשימת הצלת ילדתי. בלי לדחות בקור לא נעים זה יצאתי עם אחי הקטנה סטלה להורודישק'. היה זה בסוף מרץ שנת 1943. בחוץ היה עוד קר, אך באותו בוקר השמש האירה וחממה

אותנו וכאילו עודדה אותי והוסיפה תקווה להצלחת תכניתי. הדרך מפותק גורני, שם היה הגיטו, להורודישק', הובילה במעלה ההר, גבוהה, וארכה כמה שעות. החזקתי ביד הקטנה, קרוב מאד אלי. בהשפעת קרני השמש השלג הפשיר, דבר שעשה את ההרים חלקים. כשאנחנו מחזיקות זו בזו נפלנו כל הזמן, אך ללא חת הלכנו הלאה. זהו אזור שלא מתגוררים בו אנשים רבים, כך שבלכתנו פגשנו בקושי כמה אנשים. על מנת להיות בטוחה שאנו הולכות בכוון הנכון שאלתי עובר אורח אחד אם הדרך מובילה להורודישק', בלי לציון שם. אחרי שהיינו בטוחות הלכנו הלאה, הקטנה צעדה באון בקצב שלי ולא התלוננה. כעבור הליכה של מספר שעות הגענו סוף סוף להורודישק'. עצרנו במקום שהיה נראה כמו חורשה קטנה, העצים עוטים מעטה שלג, מסביב רק שבילים צרים בשלג שהובילו למקומות בלתי מוכרים. לדעתי יהיה מאד מסוכן לשאול על משפחת שישלך, בגלל חזותי השמית. זה יכול היה לגלות את מקום המחבוא בו רציתי להסתיר את ילדתי. עמדתי זמן רב עם הקטנה, לא יכולתי להחליט מה לעשות והרגשתי שאיננו יכולה להגיע לכלל החלטה האם לשאול על משפחת שישלך. על כן נאלצנו לעשות את הדרך חזרה לגיטו בשעת לילה, עיפות מההליכה הארוכה. נשכנו על המיטות בבגדים, כמו כל בני הבית, מוכנים למנוסה בשעת הצורך. הצלחתי לישון רק כמה שעות, כשאני מתעוררת באמצע הלילה, הרגשתי את כל הדאגה והעול המוטל עלי בגלל אי התקדמות העניין, חשבתי שכל דחיה יכולה להתבטא בתוצאות.

למחרת הערתי את הקטנה עם ההחלטה להוציא אל הפועל את התכנית. כשהלבשתי אותה במעיל היא הבינה שאנו הולכות לאן שהוא ושאלה מיד אם זה כל כך רחוק כמו אתמול. לטפתי את ראשה של ילדתי המסכנה ודברתי אליה כמו אל אדם מבוגר, שאנו מוכרחות להציל את עצמנו ככל שנוכל. היא כבר לא אמרה דבר, היא קלטה את אימת מצבנו, שלווה ושולטת בעצמה היא נתנה לי להובילה. מזג האוויר היה כמו אתמול, מואר באור השמש, ההרים חלקים מהשלג המפשר, כל הזמן נפלנו אך לא לקחנו זאת ללב.

רק מחשבה אחת היתה בלבי - להגיע למטרה. בהליכותי להורודישק' הרחוקה היתה בלבי תקווה, שהאדם שאפגוש בו יהיה גבר, שלא יזהה את מוצאי, כי הנשים

בסביבה שלנו ציהו את היהודים אפילו תוך כדי מעבר. משאתי הפכה ל"גוף". כשהגענו להורודישק' נעמדתי במקום בראותי עובר אורח, גבר. השתדלתי לעשות על פני ארשת של חוסר דאגה, על מנת להסיר את השרגדיה מפני, ושאלתי איפה כאן גרה הגב' שישלק. אותו אדם הצביע בידו על בית בן קומה אחת שעמד לא רחוק. נגשנו לדלת ודפקנו חרישית. כשאיש לא ענה נגשתי לחלון ודפקתי שוב. אז נגש לחלון אחי הבכור מרק. בפתחו את החלון פנה אלי במלים אלה: "מה את רוצה ממני? את מעמידה אותנו בסכנה גדולה". עניתי - לא אנוז מכאן עד שתפתח את הדלת. הדלת נפתחה במהירות ונכנסנו פנימה. אחי בא אלי בטענות מרות, שאני מעמידה אותו ואת משפחתו בסכנה גדולה, וכן אני מסכנת את הגב' שישלק המסתירה אותם במידה והמחבוא יתגלה. הוא הוסיף שלתוקפנותי היו תוצאות מסוכנות עבורי אילו הגב' שישלק היתה בבית. יש לי מזל שכרגע היא איננה, אחרת היה פורץ סקנדל גדול. בקשתי את סליחת אחי וגרסתיו ז"ל במיטב יכולתי, הסברתי שהגעתי לקצה גבול הסבל, תארתי את מצבי האומלל, שהמשך השהיה בגיטו באותו מתח עצבים הוא בלתי אפשרי עבורי, שהגיטו עומד בפני חיסול והיהודים האחרונים השוהים בגיטו נידונים לכליה. תארתי להם את חוסר התקווה שבמצבי, הם היו יכולים לעזור לי מאד אם יחזיקו את ילדתי אצלם ויטפלו בה. במקרה כזה הייתי יכולה לעזור את הגיטו וללכת, כמו רבים אחרים, למחנה העבודה, שלפי שעה אינו מיועד לחיסול. בהתבונני בהם ראיתי שאני גורמת להם אי נעימות גדולה, כי גם הם יהודים אומללים המסתתרים בפני החיה ההיטלראית האורבת לחיהם. אחי מרק וגרסתיו ז"ל יטקה תארו לי את חיריהם הקשים במחבוא - כאן הם שלשה, אם גרסתיו נשארה יחידה ממשפחה מרובת נפשות וחולקת את המחבוא אתם. אחי חפר מרתף שטוח מתחת לארגז, כך שהם יושבים צפופים זה לזה ושוהים באותו מרתף צר וחשוך משעות הבוקר המוקדמות עד שעת לילה מאוחרת. תמיד מלווה אותם החשש, אם בתנאים כאלה אפשר לצפות לחירות. אשר למזון, הרי מהרגע הראשון של הסתגרותם הם סובלים כל הזמן רעב, מקציבים לעצמם פעם ביום חתיכת לחם וקצת מרק, היות והדרך מהורודישק' לעיר רחוקה מאד ועל מנת שהגב' שישלק תספק להם קצת מזון בסל קטן היא דורשת

שישלמו לה מחירים מופקעים.

הם תארו לי את חיהם הקשים במחבוא, אך לנגד עיני עצמו חיי הגהנום בגיטו, שם ארב המוות בכל רגע. לכן לא יכולתי לסגת מדרישתי להשאיר את ילדתי אתם במחבוא, למרות מחסורם. לבסוף נעתרו לדרישותי, בהביעם את הסכמתם לטפל בקטנה שלי אך דרשו שאסתלק כמה שיותר מהר לפני שובה של הגב' שישלק, כי תגובתה יכולה להיות גרועה עבורי לגבי דרישתי להשאיר אצם את ילדתי. זרקתי לכולם את המילה "להתראות" וכמעט בריצה יצאתי מהדירה.

בדרכי חזרה לגיטו עברו במוחי מחשבות שונות, כולן אשרו את נכונות החלטתי, שובעמדי על פי תהום אני רוצה בכל כוחותי להציל את ילדתי מאבדון. באותו רגע היתי מאד אסירת תודה לאחי וגיסתי על העזרה שהושיטו לי, אשר בעטיה נמצאו במצב לא נעים של תלות ברחמי הגב' שישלק והאזינו לכל הערותיה הלא נעימות תוך שמירה על הכנעה וציתנות כלפי השובה והמדייבה. כל זה מצא בלבי הד גורלי. בלכתי אפופה במחשבות קודרות הגעתי לגיטו עם ההחלטה לארוז את מעט חפצי ולעבור את הלילה האחרון בגיטו.

כשחזרתי לגיטו ונכנסתי לדירה התפוסה על ידי חבורת שארית הפליטה, אנשים שונים ומשונים - הם מיד שמו לב להעדר בתי סטלה. כולם שאלו פה אחד מה עשיתי עם הילדה. הבעתי את תקותי ששמתי אותה במקום בטוח. נסיתי להשפיע על שותפי לדירה שיעזבו את הגיטו, כי תוך ימים הם יעמדו בפני חיסול וכליה. אם ישהו במחנה עבודה, בין הפועלים, אולי יהיה להם סיכוי לדחות את הכליה, ובינתיים יכול להתרחש נס שירציל אותנו מידי הרוצחים ההיטלראים. אך שכנועי לעזוב את הגיטו היו לשוא. על פי כולם היתה סברה אחת, שכמו בגיטו כך במחנה יחסלו את כולנו ולכן אין טעם לזוז מהמקום.

עזבתי את הגיטו כשאני מלווה על ידי דוידיו במבטים מחוסרי תקווה, אשר אמרו שאנו נידונים למוות.

מחנה העבודה המיועד ליהודים היה במרכז ניצה בבנייני לימנוב. הגעתי למחנה ונצבתי בפני שלט קטן בגרמנית על שער הכניסה - "יידישע ארבייטסלאגר" (מחנה עבודה יהודי). כשנכנסתי הבחנתי בשני אנשי גסטפו שעמדו בשמירה. באותו זמן

היתה נדידה של יהודים מהגיטו למחנה העבודה, אנשים בודדים ששרדו הלכו למקום ההתכנסות בתקוה, שבתור גורם עובד לא יחוסלו כל כך מהר. במשרד הרישום היו חוץ ממני עוד כמה אנשים. כולם נרשמו לעבודה ושהיה במחנה. על המקום הודיעו לנו שיש מעט מאד מקומות מגורים, בחדר אחד יצטרכו לגור לא אחת 8 עד 9 נפשות. הבינותי שגם כאן, כמו בגיטו, יהיה כל זה מחזה חולף. עם הקמת הגיטו מספר רחובות היו מלאי אדם, וכעבור זמן קצר שולטה בהם הריקנות. כאשר נכנסתי לחדר הקטן אותו הייתי צריכה לחלוק עם מספר רב של נערות ונשים צעירות, אשר רבות מהן הכרתי מזמן, כמו שלש האחיות מנדלסון - לורקה, אדלה ורוז'קה, וכן צילה אוברלנדר, חברתה של אחותי ז"ל. היו עוד כמה נשים שהכרתי מראיה. שאלנו אחת את השניה שאלות, השאלות סבבו סביב מי עוד בחיים מהמשפחה הקרובה. רבות מהן סיפרו, שנשארו בודדות בעולם ממשפחה מרובת נפשות. כל הנשים עבדו, נשלחו לכל מיני עבודות; אני נשלחתי לעבודה פיזית קשה - כסוף תעלות אחרי הוצאת הצנורות מפתחי הנפט. מפקד הפלוגה שלנו היה מן דהוא זילברברג מבוריסלב. לעבודה זו שלחו כמה נשים צעירות.

ההשכמה במחנה היתה בחמש בבקר. קבלנו קצת מרק דליל מעדשים ויצאנו לעבודה בטורים, כשאנו צועדים באמצע הכביש. אסור היה ליהודים ללכת על המדרכה. עבדתי מהר בחפשי את השכחה בעבודה. לכן בצעתי כמות שיא של מטרים ומפקד הפלוגה זילברברג רשם באופן קבוע כמה כל אחת מאתנו הפועלות עשתה. כעבור כמה שבועות עברה השמועה במחנה, שאנשים החיוניים למפעל הנפט יקבלו את האות "R". זהו סימן הנותן בטחון לאדם הנושא אותו ועונדים אותו על החזה. ראשונים שקבלו אות זה היו גברים צעירים, החיוניים למפעל הנפט. אחי שמואל קבל אות כזה. לא חשבתי אפילו על אות דומה עבורי, היות ולא היתה לי אמונה בפשיסטים הגרמנים שהם היו רוצים עוד להציל מישהו מכליה, כאשר מפקד הפלוגה זילברברג, אחרי יום עבודה, אסף קבוצת נשים צעירות ואני בתוכן, הוביל אותנו למנהל הראשי של מפעל הנפט, קלר, ובהציגו את רשימת המועמדות שלו לקבלת אות הבטחון "R", בקש שירסתכל על ידי המועמדות. ידי היו ההרוסות והמיובלות ביותר

מן העבודה הקשה. קלר הסתכל על הידים ועל המקום המליץ להעניק לי את האות "R", היחידה מקבוצת הנשים. לא חלף זמן רב, בקושי כמה שבועות מקבלת אות הבטחון, כאשר בחזרנו מהעבודה למחנה התגלה לעינינו מחנה נורא. המחנה היה מוקף לגמרי בצבא עם נשק. על מגרש הקסטרקטין הסתובבו מלא אנשי גסטפו עם מקלות גומי, כשהם מאיצים וקוראים לכל האסירים להעמד בשורות. כל תנועה יכולה לגרום אחריה מכות במקל. במתח ופחד גדול ראיתי את אחי שמואל חומק מהר בתוך ההמון הדחוס, ושמעתי את צעקות הגרמנים. הם לא הבחינו בו וכשהוא עבר לידי הוא סימן לי בידו שארוץ אחריו. רצתי כשהבריונים לא משגיחים בי לכוון המדרגות המובילות לעלית הגג. כשהגענו לעלית הגג עצרנו שנינו. אחי הוציא מכסה עגול מהגג ועזר לי לעלות. לגג. שנינו שכבנו כשאנו מחזיקים בחזקה בפח על גג תלול של בית קומות גבוה. כל תנועה או חוסר תשומת לב, ולו הקטנה ביותר, היתה יכולה להסתיים בנפילה מהגג למדרכה. אחי לא הפסיק לעודד אותי ולתת לי אומץ להחזיק מעמד. רק רגש הפחד מהפורעים והקרוב על החיים יכלו להחזיק אותנו על הגג התלול. כל דקה שחלפה נראתה כיוכל. ברגע מסוים הבחנו בצד השני של הרחוב בקבוצת אנשים המתבוננים בנו ומצביעים עלינו באצבע, דבר שעוד הגדיל את המתח בו הרינו נתונים, מחשש שהגרמנים יבחינו בנוכחותנו על הגג ויפילו אותנו לתהום. ברכוז עקבנו והסתכלנו לכוון שער המחנה, כצפותנו לישועה ושחרורנו מהענוי של ההצמדות המכאיבה לפח אשר כמעט הפכנו לגוף אחד אתו. כעבור זמן רב ראינו איך משער הקסטרקטין יוצאים הרבה אנשים, נשים וגברים, מוקפים בפורעים מזוינים שהובילו אנשים חפים מפשע וחסרי מגן לאבדנם. אחי שמואל עזר לי לרדת מהגג, כשירדנו לחצר ונפגשנו עם האנשים שנשארו בחיים נודע לנו על מהלך אקציה זו. לא נגעו באנשים הנושאים את האות "R", הפעם הנבילים כבדו את הסמל. הנסיון שרכשתי בזמן הכבוש הגרמני הנורא למד אותי, שבאקציות הבאות ל-"R" כבר לא תהיה כל משמעות. לחברינו לסבל ספרנו איך שנינו, שהיו ברשותנו הסמלים "R" אך לא נתנו אמון בשום סמלים פשיסטיים. עברנו בקושי את האקציה בהסתתרנו על הגג הגבוה והתלול כדי להציל את חיינו. בחדר שחלקתי עם הנשים הצעירות נשארו אחרי האקציה המחצית. אחדות השתעשעו

בתקוה, שכנשים עובדות יש להן סכור מסוים להציל את חייהן, אולם כל התקוות התבררו כתקוות שוא, כולנו היינו נדונים לכליה.

האביב היה במלואו, אפריל שנת 1943. לקבוצת הנשים הצעירות אליהן השתייכתי גם אני, החליפו את העבודה לעבודה בגן. רבות מאתנו סברו שעבודת גן מוסיפה להרגשה העצמית, מראה העצים והדשא ירגיעו את העצבים המתוחים. מפקד הפלוגה שלנו היה באואר ז"ל מרח' פנסקה. היה קורה שמהטור שיצרנו בהלכנו לעבודה וממנה מרשהו היה חומק בחשאי כדי לסדר משהו אישי. מפקד הפלוגה לא עשה לנו בזה כל קשרים, העמיד פנים שאינו רואה. פעם אחת, כשעבדנו בגן הקרוב לגיטו, חמקתי מטור הנשים כשבאה לראשי המחשבה לבקר בגיטו. הרגשה מנבאת רעות אפפה אותי בחשבי על הגיטו. היק לי הרושם שהגיטו כבר לא יתקיים הרבה זמן, כח אלים וחריתי ישמיד גם האחרונים הנמצאים שם. מסרתי לעצמי על כך דיו וחשבון ברור, כי איזה שהוא קול פנימי אמר לי, שתהיה זו הפעם האחרונה שאראה את הגיטו האומלל ותושביו. עברתי את גבול הגיטו ושמתי פעמי פנימה. היה יום אביב יפה של אפריל, השמש זרחה והאירה בתים עזובים רבים, איזה קדרות של בית קברות היתה על כל צעד, על החלונות קרשים במקום שמשות, הגיטו נראה ריק וחסר חיים ועוברי האורח הבודדים כצללים של בני אדם כשאות הטרגדיה על פניהם. מזועזעת עד עומק נשמתי המשכתי ללכת. ברגע מסוים ראיתי קבוצת ילדים יהודים המשחקים בעליצות. הילדים המסכנים לא ידעו שימיהם ספורים. עולם הברבריות השמני הבלתי נשכח נשאר לי תמיד בזכרון. היתה זו הפעם האחרונה שראיתי את הגיטו ואת תושביו האומללים. שבועות מספר בלבד אחרי שהותי הבלתי נשכחת בגיטו חיסלו הפושעים ההיטלראים את כל הגיטו יחד עם כל האוכלוסייה היהודית.

זמן לא רב חלף לנו בשקט. ביוני שנת 1943 שוב פרצה אקציה במחנה שלנו. בקושי הספקנו לחזור מהעבודה כשלעיתנו נראה מראה שהקפיד את זמנו בעורקים. המחנה מוקף בצפיפות בצבא עם נשק, כאילו נמצאים שם השודדים הגרועים ביותר אשר יתנגדו בכח הנשק. העפנו מבט על חצר הקסרקטין - היא שרצה גסטפו ו-SS, הם צרחו נורא עלינו האסירים שנעמוד בטור בחצר, רצו כמוכי שגעון בכל החדרים כדי להרוץ כל מי שחזר לחצר. יהודים מיוחדים ודואגים נעמדו בטור, על כולנו

זה עשה רושם מהמם, כי ראינו כבר את המוות נגד עינינו. הגרמנים התחילו לבדוק את תעודות הזהות ומקומות העבודה של כל אחד לחוד.

לנגד עיני נערכה הסלקציה: יהודים במקומות עבודה חשובים וחיוניים

במעמקי הפקת הנפט העמידו בטורים נבדלים, ולחוד נשים וגברים המועסקים במקומות חשובים פחות. כמו כן שמתי לב שלא מתיחסים ל-"R", שכולם שאפו כל כך להשיגו. כמה נשים צעירות שהיה להן "R" כבר עמדו בטור הקטן יותר, אליו נוספו עוד ועוד נשים שהיו את הרוב. הבינותי על המקום שטור זה מיועד לכליה. כשנגשו אלי כבר היה ברור לי לחלוטין איך מתבצעת אקציה זו, והיות וענדתי "R" על חזי לקחו אותי לטור הקטן יותר. תוך רגע אחד הרגשתי איך כל הדם בורח לי מהלב בראותי כבר את המוות שהבקט בעיני. בראש מבולבל התבוננתי בהמשך האקציה. ראיתי איך לקחו את אחי שמואל לטור הגדול יותר, בין אלה (המשך חסר - בין סוף עמוד 50 והתחלת עמוד 51 במקור).

כשהיינו בעקול הדרך ממרז' ניצח לפנסקה, רציתי כבר לבצע את רעיון

בריחתי; לעיני כל כנופית השודדים הטלתי את עצמי למנוסה. היטלראי אחד עצר אותי במקום, הוריד את הרובה מכתפו ונתן לי מכה כה מכאיבה בפנים ואזור האוזן שנהיה לי שחור בעינים, בכוחות אחרונים החזקתי את עצמי על רגלי בידעי שאם אפול הפורעים יהרגו אותי על המקום. כשהרובה בידו הוא אירם עלי במלים הבלתי נשכחות (בגרמנית): "אם עוד פעם תברחי אירה בך על המקום". מלים אלה לא עשו עלי כל רושם כי ידעתי היטב לאיזה מטרה לוקחים אותנו. בדממה הובילו אותנו הלאה עד שהגענו למרכז רח' פנסקה, שם עמד הבנין החדש שלנו שנבנה על ידי הורר לפני המלחמה. כשאני מובלת על ידי הפורעים ההיטלראים למותי הבטתי בבית בזכרי את הורר ז"ל. לו הם היו יודעים באיזה מצב אומלל אני נמצאת, ורואה כל זאת בפעם האחרונה - המלים "בפעם האחרונה" צלצלו ורעמו בראשי, מלות מחאה רצו לפרוץ מגרון חנוק. בעיני רוחי ראיתי כבר שמובילים אותנו למבח. זהו מקום הוצאה להורג שם אלפים רבים של קרבנות יהודים מצאו את מותם מידי החיה ההיטלראית. מחשבה רגעית של יאוש עברה במוחי, כשאני מעלה בזכרוני ידיעות אשר

הגיעו אלינו על תהליך ההוצאה להורג, בורות שהוכנו על ידי הפשיסטים, עם קרשים לרוחב הבורות, זריקת כל הלבוש לפני היריות, כדי שהשודדים יוכלו לשדוד את הרכוש האחרון של הקרבנות האומללים. כאילו העולם נפל מיסודותיו, כבר כלפה בראשי המחשבה הנוראה: סטלה, ילדתי! מה יהיה עם ילדתי? האם היא תזכה לשחרור? האם תזכור בעתיד את תולדות הדמים שלנו, את סבלנו, את מאבקנו? אחר כך הפניתי את מחשבותי לאלהים: אלהי! עזור לי! אל תתן להרגני! כאשר התקרבונו לחצרו של רינצלר הטלתי את עצמי למנוסה עזרת מבלי לרצות לדעת מה תהינה התוצאות. לא רציתי להיות מוצאת להורג, בחרתי ביריות בגבי, על מנת שעד הרגע האחרון תהיה לי ההרגשה שאני מצליחה לברוח ולהציל את עצמי. אבל איזה נס - בזמן שרצתי חשבתני - יירו עלי - אך לא שמעתי כל יריות. הגעתי להריסות הבית שניצוק בזמן הפוגרומים והאקציות על היהודים. לא יכולי להאמין לנס שארע לי: אני חיה! איש לא ירה עלי, איש לא רדף אחרי, ניצלתי בנס מהמוות!

שנים רבות חלפו מאותם זמנים טרגיים של כליה, פעמים רבות אני שומעת מפי בני המשפחה והידידים שצריך לשכוח ארועי דמים אלה, אך לצערי - אני תמיד נזכרת בהם - והם השאירו סימן בל ימחה לתמיד, לכל ימי חיי. עמדתי באותו בנין הרוס שעות ארוכות, עד הלילה, ולא ידעתי מה לעשות עם עצמי, לאן ללכת, איפה לחפש מחסה? הגעתי למסקנה שאין לי מוצא אחר אלא לחזור למחנה העבודה וללכת בזהירות בדרכים אחוריות, על מנת לא להתקל בהפתעות לא נעימות, ואחר כך להכנס למחנה מצד היער דרך גדר התיל. כאשר חזרתי למחנה קרובי שמחו אתי מאוד ושניהם אמרו שאילו זה כבר היה סוף האסון, אפשר היה לרשום בספרי ההיסטוריה הצלה ניסית כזאת מידי הפושעים ההיטלראים. מאותו זמן קריטי, כאשר נלקחתי עם חבורת האומללים לקראת אבדני, הייתי כל הזמן תחת רושם החוויות האחרונות. תוך כדי העבודה בגן באויר החפשי נמוג כמעט מצב הרוח הרע, אך מרגע שנכנסתי לתחום המחנה היה לי הרושם שאנו נמצאים במלכודת. באותו זמן גרתי יחד עם כמה נשים צעירות ונערות, וביניהן אנדז'יה, ארוסתו של גלוקנברג שהיה ממונה על חלוקת הלחם במחנה. ממכירת לחם לאסירים במחירים גבוהים תפח

כיסו הפרטי. ארוסתו, בידעה שיש ברשותי "R" ובירחסה לו עדין משמעות, למרות הנסיון של מה שקרה לאחרונה עם קבוצת היהודים האבודים, תמיד כשהיא באה אתי במגע היא נגעה בנושא "רכישת ה-R", בהציעה לי עבורו כמה מאות דולר. ידעתי מנסיוני העצמי המר שלבעלות על "R" יש כבר אותה חשיבות כמו למכתב ברזל שמוצא על ידי מקום עבודה חשוב למטרת בטחון חיי אותו אדם, ושניהם מבוטלים על ידי הגורמים המנהלים את האקציות ומפנים את נושאיהם לכוון האבדון. על כן הגעתי למסקנה עם עצמי למכור לה את ה-R המיוחל יחד עם המסמכים השייכים אליו. הרגשנו בחסרון כסף, והיות וכל הזמן חשבתי על מחבוא בפני השודדים ידעתי שלמטרה זו נחוץ כסף. את הסכום שקבלתי מהמכירה יעדתי להצלה מהר הגעש עליו נמצאנו. בשיחות ומגעים עם אחי וגיסתי הזכרתי והתריתי שהגיע הזמן לעזוב את מחנה העבודה ולחפש מחסה איפה שהוא בחיק הטבע, להגביל את צרכי המזון עד המינימום רק לחכות הרחק מהפושעים ולחיות בתקווה לשחרור. הגיעו ידעות שבודדים הצילו את עצמם בצד הארי; למי שנשארו אמצעים כספיים והיו לו ידידים ארים השתדל במידת האפשר להעלים מעיני הפושעים ולהתחבא במקום בטוח. הגיעו לאזנינו ידיעות קודרות על היהודים המסתתרים ומסתיריהם. משפחה אחת בשם ברונונגרבר, שהתגוררה לא רחוק מאתנו, מסרה את כל רכושה לפולניה אחת תמורת הסתרתה אצלה במרתף, התגלתה על ידי שכן קרוב שהודיע על המחבוא לשלטונות הגרמנים. כולם יחד עם מסתיריהם נלקחו ונכחדו, והיו גורם מרתיע לכל אלה שרצו להושיט ליהודים עזרה. שמענו על נסיונות שוא רבים להציל את החיים, שהסתימו באופן טרגי. הכרתי שלש אחיות ששם משפחתן היה פרינק - אחת יותר יפה מהשניה. הן עזבו את בוריסלב, מקום מאוהבים בו כולם ידעו על מוצאן היהודי. בצאתן לדרך בניירות אריים סברו מכריהן שיש להן סיכוי להשרד במקום רחוק וזר שם איש אינו מכיר אותן. אך גם שם נמצאו מלשינים שהלשינו מי הן, כך שהשלב האחרון היה למרבה הצער דרמטי ופתר את בעיית החיים. הכרנו המון מקרים דומים ושונים שהסתימו במוות, לכן לא היה לנו האומץ לזוז מהמקום, כי הרגשנו בכל מקום את התהום הפעורה לרגלינו, בנוסף על חזותנו השמית.

באותו זמן אחי שמואל גילה לי ולבלינקה את תכניתו שרצה לבצע יחד עם ידידו הצעיר מרקל, אתו עבד יחד בבית מלאכה גדול למסגרות מכנית השיוך לחברת "פנטו" שנמצא לא רחוק משער הקרפטים. אחי תאר לנו באופן מקיף איך נראה אותו בנין בו הוא ומרקל רוצים להכין מתבוא. הצד הצר יותר של הבנין מלא לגמרי בכל מיני מכונות גדולות ששמשו פעם במכרה הנפט, וכן כמות גדולה של חלקי ברזל. בצד הבנין הנסתר מעיני אדם הוא ומרקל הזינו בחשאי כמות קטנה של לבנים על מנת שאדם אחד יוכל להדחק פנימה דרך פתח צר. אחי היה מלא תקוות בחשבו על המתבוא, שהוא יציל אותנו ובהסתתרנו בה נזכה לחירות. ידידו מרקל כבר רצה לשכן שם את הוריו שניצלו מהפוגרומים והאקציות. משאלתו החמה היתה שלא יחלקו את גורל אחיו היחיד, שנפל מידי השודדים ההיטלראים. גם אני האצתי לצאת ממחנה העבודה, רציתי כמה שיותר מהר לעזוב מקום ארור זה עם האקציות הנוראות. בחרתי בהסתתרות אפילו בתנאים הגרועים ביותר, העיקר לא להיות תחת איום האקציות הנפשעות. התחלקתי במחשבותי אלה עם אחי ועם בלינקה, אשר הכירו בצדקת החלטתי. תכננו בינינו לבין עצמנו באיזה יום נברח מהמחנה בקחתנו אתנו כמה מהסמרטוטים שלנו. אחי שמואל היה אמור להשאיר בינתיים במחנה, בסברו שנשים נתינות יותר בסכנת מוות מגברים העובדים במקומות החשובים למכרה הנפט. הוא הביע את דעתו שהגרמנים הפשיסטים לא יחסלו כל כך מהר את מחנה העבודה, בנצלם עבודה בחנם של פועלים יהודים בעלי מיומנויות שונות.

מאוחר בלילה התגנבנו שלשתנו מהמחנה, היה תחילת אוגוסט שנת 1943. שער הקרפטים והבנין של חברת "פנטו" בי היה בית מלאכה ענק למסגרות מכנית, מקום עבודתם של אחי ושל מרקל, גם כן היה מרוחק ממרוץ כרצה ומחנה העבודה. בשעה טובה, תוך הליכה בדרכים אחוריות, הגענו למקום המתבוא. אחי עזר לנו להכנס לאותה מאורה, בהאירו את הכניסה בפנס. כשמצאנו את עצמנו בפנים הסביר לנו אחי שללכת כאן אי אפשר, יש מעלינו תקרה נמוכה מאד, אנו נמצאים ביסודות הבנין וצריך לזחול עד היצועים שהוכנו עבורנו ועבור הוריו של מרקל. זחלנו על ארבע עד שהגענו לקרשים, ועל הקרשים נמצאו כמה דברים, אפילו מצעים, שהיו צריכים להגן עלינו מפני הקור. אחי שאל בלחש מה דעתנו על המתבוא, האם אנו